

„A munkácsi pályaudvaron indulás előtt férjemmel együtt öngyilkosok lettünk”

Az öngyilkosság témája magyarországi holokausztúlélők
egodokumentumaiban

HORVÁTH RITA

Az öngyilkosság témája mindig, még a holokauszt időszakát tanulmányozva is különösen fájdalmas.¹ A vele való foglalkozás nagyon sokféle érzékenységet sérthet, közösségit és személyeset egyaránt. Felvethet vallási és erkölcsi problémákat, ugyanakkor hősiességeknek, az ellenállás egyik formájának is felfogható.

A holokauszthoz kapcsolódó egodokumentumokban (visszaemlékezésekben, önéletrajzokban, tanúvallomásokban, naplókban stb.) fel is bukkan az összes értelmezési lehetőség az öngyilkosság témájával kapcsolatban, mégpedig mindig erős érzelmekkel kísérvé. Ráadásul sok esetben egy-egy egodokumentumon belül is többféle, egymásnak ellentmondó értelmezés és érzelem merül fel, sajátos metanarratívává, azaz értelmezési keretté válva.

Elsősorban vallási kérdésként jelenik meg az öngyilkosság például, amikor mélyen hívő zsidók a holokauszt idején rabbikhoz fordultak, hogy megtudják, egy adott helyzetben mit írnak elő számukra pontosan a zsidó vallási törvények. A kovnoi (Kaunas, Litvánia) Efraim Oshry rabbi, akihez öngyilkosságra vonatkozó kérdéssel is fordultak a kovnoi gettóban,² a holokauszt időszakának egyik leghíresebb vallási törvényt magyarázója (poszek) volt. Responzumait ceruzával jegyezte fel cementes zsákokból leszakított papírfecnikre.³ A háború után ezeket a kérdéseket s a rájuk adott válaszait az Egyesült Államokban több kötetben meg is jelentette. Bár Oshry rabbi egyértelműen megtiltotta az öngyilkosság elkövetését, s büszkeséggel töltötte el, hogy a kovnoi gettóban nagyon kevesen lettek ön-

---

¹ A címben szereplő idézet a 197-es DEGOB-jegyzőkönyv első mondata. A DEGOB-jegyzőkönyvek szkennelt változata és átírása a <http://degob.hu/> weboldalon érhető el. A jegyzőkönyvekből származó idézeteknél a mai helyesírást alkalmaztam a könnyebb olvashatóság kedvéért.

² Responsum 4. In: Ephraim Oshry: *Responsa from the Holocaust*. New York: Judaica Press, 1983. Magyarul: uó: *Mélységből kiáltok: Rabbiniikus kérdések és válaszok a Holokausztból*. Budapest: Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, 2004.

³ Oshry: *Responsa*, 64.

gyilkosok, mégis mély megértéssel és empátiával foglalkozott ezzel a kérdéssel is.

A holokauszt idején elkövetett öngyilkosság sokféle megítélése a mélyen vallásos zsidó közösségekben jól látszik például haszid túlélőktől gyűjtött tanúvallomásokban is. Yaffa Eliach *Hasidic Tales of the Holocaust* című tanúvallomás-gyűjteményének lapjain az öngyilkosság kérdése, annak mind egyéni, személyes, mind rabbinikus megítélése a könyv központi alakja, Israel Spira, a bluzhovi rebe⁴ történeteinek egyik legsúlyosabb témájaként merül fel. A rabbi, aki újra és újra szembesül a problémával, sokféleképpen viszonyul hozzá, s három fontos történetben jut el a teljes tiltástól (a „Hovering above the Pit”⁵ című haszid történetben) a hősiességnek és a meghitt barátságnak tekintésen („Two Capsules of Cyanide”⁶) keresztül az öngyilkossági szándékig, illetve kísérletig („The World Needs You”⁷). A téma súlyát – egyszerre fontosságát és tabu jellegét – jól mutatja, hogy az első két történetet maga a rabbi mondta el,⁸ míg a rabbi öngyilkossági kísérletét a megmentő, névtelenül szereplő haszid nő meséli el egy 1976. május 10-én Dina Spirának adott interjúban. Az, hogy az öngyilkosság még egy ultravallásos közösség közegében született műben is központi téma lehet, mutatja, hogy mennyire lényegbevágó, s akkor is, ha tilos, mennyire elidegeníthetetlenül része a holokauszt történetének.

Erkölcsei kérdések is élesen merülnek fel az öngyilkossággal kapcsolatban, s definiálni sem olyan egyszerű magát az öngyilkosság fogalmát, hiszen elmosódhatnak a határok az öngyilkosság, önfeláldozás, mentés, mártírium, beletörődés, minden feladása, végletes fásultság, a táborokban a végső leromlottság állapota (korabeli kifejezéssel muzulmánosság) és sok más jelenség között. Az összemosódó határookra is találunk példákat a DEGOB (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság) által felvett jegyzőkönyvekben, amelyek sokszor csak általánosságban számolnak be öngyil-

---

⁴ A bluzhovi Spira haszid dinasztia a lengyelországi Błazowából (Bluzhov) származik, a holokausztot követően az Egyesült Államokban, Brooklynban alapították újjá közösségüket.

⁵ Yaffa Eliach: *Hasidic Tales of the Holocaust*. New York: Oxford University Press, 1982. 3–4.

⁶ Uo., 110–112.

⁷ Uo., 126–127.

⁸ Az elsőt Baruch Singernek 1975. január 3-án, a másodikat Aaron Frankelnek 1974 januárjában mesélte.

kosságokról, máskor viszont értelmezéseket, magyarázatokat, esetleg indoklást is tartalmaznak.⁹

Még a gyilkosság kérdése is felmerül, amikor például egész családok lettek öngyilkosok a gettókban, bevagonírozó központokban, deportáló vagonokban, hiszen a kisgyerekeket például nem lehetett megkérdezni, hogy ők mit akarnak. Bár ennek az aspektusnak a kimondásával nem találkoztam az ego-dokumentumokban, de hogy ez is ott munkál a túlélők emlékeiben, s a tanúvallomásaikban implicit szerepel, mutatja például, hogy az ellenkezőjéről viszont beszámolnak. Egy a Yad Vashem levéltárában őrzött tanúvallomás például hangsúlyozza, hogy amikor az orvos apa és felesége elhatározza, hogy megmérgezik magukat a karcagi gettóban, mert híre jött, hogy tovább viszik őket, a velük lévő felnőtt, 21 éves lányukat megkérdezték, hogy mit akar tenni.¹⁰ A lány, aki később a tanúvallomást tette, nem akart öngyilkos lenni. A szülei túléltek az öngyilkossági kísérletet, s a strasshofi deportálást is, de nagynénje, aki permetezőszert ivott, nem. Fontos megemlíteni, hogy az eseményekről beszámoló lány felhívta a figyelmet arra, hogy a szolnoki cukorgyárban (a bevagonírozó központban) nagyon sok volt az öngyilkosság, amit onnan tud, hogy neki és egy barátnőjének kellett összegyűjteni és sorokba rendezni a halottakat.¹¹

A holokauszttal foglalkozó egodokumentumokat elemezve láthatjuk tehát, hogy az öngyilkosság témája sokféle és nagyon erős érzelmet váltott és vált ki mind a visszaemlékezőkből, mind pedig a közönségből. Gondoljunk csak arra, milyen intenzíven reagálunk a 197-es számú, 1945. július 4-én felvett, különösen rövid DEGOB-jegyzőkönyvre, amely a következő döbbenetes közléssel kezdődik:

„A munkácsi pályaudvaron indulás előtt férjemmel együtt öngyilkosok lettünk. Mind a ketten morfiumot vettünk be. Ennek ellenére a magyar csendőrök ájultan, eszméletlenül betettek mindkettőnket a zsúfolt vagonba. Én csodálatos módon magamhoz tértem az utazás alatt, úgy,

---

⁹ A DEGOB-ról részletesen lásd: Horváth Rita: A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság története, 1944–1952. In: Frojimovics Kinga – Toronyi Zsuzsanna: *MAKOR Magyar Zsidó Levéltári Füzetek*, 1. Budapest: Magyar Zsidó Levéltár, 1997.

¹⁰ Yad Vashem Archives (a továbbiakban: YVA), O.3/13607. Erre a tanúvallomásra Frojimovics Kinga hívta fel a figyelmemet, aki a „The History of Hungarian Jewish Forced Labour in Vienna, 1944/45” (project I 4666-G of the Austrian Science Fund) című, most is folyó projekt keretében foglalkozott vele a Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies (Bécs, Ausztria) kutatóintézetben. Az öngyilkosságról és annak következményeiről szóló beszámoló a 23–28. oldalakon olvasható.

¹¹ YVA, O.3/13607. 27.

hogy mire Birkenauban megérkeztünk, már olyan jól voltam, hogy a selektáló Mengerle [sic!] a munkaképesek transzportjába osztott be. Szegegy férjem azonban félig halott volt már a vagonutazás alatt.”¹²

Ezután a megdöbbenő kezdet után egy nagyon rövid, szikár jegyzőkönyv következik, amely az öngyilkosságot semmilyen módon nem magyarázza. Sem a túlélő, sem a jegyzőkönyvet felvevő Friedmann Erzsébet nem értelmezi a jegyzőkönyv tartalmát, pedig Friedmann Erzsébetnek szokása volt, hogy megjegyzéseket fűzött a túlélők válaszhöz, amikor az interjút narratívává alakította. Álljon itt néhány példa: „természetesen a továbbiakban a magyarországi transzportokon kívül más transzportok is voltak elhelyezve, de a kislányok csak ezeket ismerik” (254. jkv.). Vagy: „A kislány állandóan, így mondja: krema. Kérdésekre elmondja, hogy mindenki így becézte a krematóriumot.” (380. jkv.) A meglepő és enigmatikus jegyzőkönyvhöz azonban nem fűz semmi megjegyzést. Véleményem szerint az a fő oka annak, hogy 197-es számú jegyzőkönyv olyan rövid, hogy az egyedi információ elhangzik az első mondatban, s ez mellbe vágta a jegyzőkönyv-feltevőt is.

Ily módon a 197-es jegyzőkönyv jól mutatja azt a DEGOB-jegyzőkönyvekre jellemző különleges tulajdonságot, hogy bár első ránézésre egyszerű, írott tanúvallomásoknak tűnnek, igazából három szereplő közös produktumai: a tanúé, a jegyzőkönyvet felvevő személyé s a kérdőív összeállítóé. Mindhárom szereplő alapvetően és tevételesen befolyásolta az elkészült jegyzőkönyvet.

A jegyzőkönyvvezető a kérdőívől általa fontosnak tartott kérdések alapján interjút készített a tanúval, majd a kérdésekre adott válaszokat és elbeszélésdarabokat folyamatos narratívává dolgozva legépelte a jegyzőkönyvet. A DEGOB-jegyzőkönyvek ilyen módon való dinamikus keletkezési folyamata alapvetően meghatározza, hogyan lehet őket elemezni.

Miután a DEGOB-jegyzőkönyvek kronologikusan épülnek fel, s a kérdőívre támaszkodva stációnként, azaz szakaszonként halad előre az elbeszéléssé gyúrt szöveg, érdemes különválasztani, hogy a deportálás mely szakaszában számol be az adott jegyzőkönyv öngyilkosságokról. Számos jegyzőkönyv több szakaszban több öngyilkosságról is beszámol. Fontos, hogy a jegyzőkönyvek konkrét esetekről számolnak be, esetleg névvel vagy egyéb azonosítható adattal vagy általánosságban, a helyzet jellemzését célozva. A szakaszok a következők: 1) még a gettósítás előtt, 2) a gettóban és a bevagonírozási központokban, 3) a deportáló vagonokban,

---

¹² DEGOB, 197. jkv. 1.

4) a koncentrációs táborokban, 5) az erőltetett vagy halálmenetben, 6) a felszabadulás után, 7) egyéb. A különböző szakaszokhoz, helyszínekhez különböző jellemző metódusok és valószínű elkövetők tartoztak. A 2-es és a 3-as szakaszok legjellemzőbb módszere például méreg bevétele volt, míg a táborokban a foglyok vagy megfogták az árammal töltött drótkerítést, vagy közel mentek a kerítéshez, hogy lelője őket az őr.

Számos egodokumentumban többféle, az öngyilkosság egymással ellentétes megítélése is megtalálható. Zsolt Béla *Kilenc koffer* című memoár-regényében – ahol az öngyilkosság kérdése az egyik fő meghatározó motívum, mert szorosan kapcsolódik az író egyik leggyötrőbb, lelkifurdalással teli traumájához: felesége lányának deportálásához – például sokféle ellentmondó vélemény fordul elő a gyávaságtól az ellenállás egyik, bár nem túl hatékony formájáig.

A DEGOB-jegyzőkönyvek között is van több olyan, amelyik mélyen elítéli az öngyilkosságot, de van olyan is, amelyik hősieles ellenállásnak tartja. Az előbbire jó példa a 3260- os számú jegyzőkönyv, amelyet Lukács Éva vett fel egy 1909-ben született budapesti nővel 1945. augusztus 22-én:

„1944. november 10-én indultunk el a téglagyárba. 2 napot töltöttünk el itt, a szárítóban voltunk összegyűjtve. Tovább induláskor (...) Az első éjjelt Pilisvörösvárott töltöttük. Egy barakba zártak bennünket, kimenni nem lehetett. *Az egyik bajtársnő elkeseredésében veronált akart bevenni, azt mondta, hogy ő ezt már itt nem bírja, hát még mi lesz később, inkább meghal. Kicsavartam a kezéből a mérget és jól megvertem. Később egész jól bírta az utat és Ravensbrückben sokszor emlegette, hogy nekem volt igazam, és mennyire örül, hogy akkor én ott voltam, és a végső pillanatban ki tudtam csavarni kezéből a halált jelentő pirulákat.*” (Kiemelés – H. R.)

A tanú nemcsak hogy elítélte az öngyilkosságot, de nagyon büszke arra, hogy megakadályozott egyet. Sokszor előfordul, hogy aki beszámol öngyilkosságokról, késztetésről, esetleg kísérletekről, az többször, más szakaszokban is visszatér a témához. A 3260-as jegyzőkönyv esetében a muzulmán léthez kapcsolódva tér vissza a tanú az öngyilkosság koncepciójához:

„Február 29-én ismét vagoníroztak és következett egy szörnyű 16 napos vagonút. Délután 4-kor szálltunk be, kaptunk 3 napra élelmet: kenyeret, vizet és nyers marharépat dobáltak be az örök. A vonatban a csapat harmada meghalt. A legszomorúbb pedig az volt, hogy a finom és intelligens rétegnek kellett éppen elpusztulnia. A halottakat napokig hagyták az élők között, helyszűke miatt kénytelenek voltunk rajtuk feküdni. (...) Már mindent teljesen közömbösen vettünk. Arra már gondolni sem mer-

tünk, hogy egyszer haza is juthatunk. *A hosszú táborélet helyett pedig inkább a halált választottuk volna. Bábok voltunk, minden érzés nélkül.*" (Kiemelés – H. R.)

A 3555-ös, nagyon hosszú, 44 oldalas jegyzőkönyvben szereplő vallo-mást Szegeden adta egy Strasshofba deportált hírlapíró Reiner József-nek. Mivel íróemberről van szó, ebben az esetben a narratívává gyúrás folyamataért is főként a tanú a felelős. Háromszor is említ öngyilkosságo-kat, amelyekkel mélyen egyetértett akkor is és utólag is.

A gettóról a következőképpen írt:

„Június 14-én este kelt szárnyra a riasztó és hihetetlennek látszó hír, hogy másnap reggel el kell hagyni a gettót és hogy gyűjtőtáborba terelik a szegedi és Szeged környékbeli zsidókat. A zsidó rendőrök házról házra járva felszólították a lakókat, hogy még az éjjel csomagoljanak és reggel 6 órára álljanak útra készen. Valóságos Bertalan éjszaka volt ez. (...) *Az öngyilkosságok, amelyek eddig is elég gyakoriak voltak, megsokszorozódtak, és hogy még többen nem követtek el öngyilkosságot, az az orvosok bűne, akik megtagadták a mérget a hozzájuk fordulóktól. Pedig jótékonytáborban voltak, ha megkímélik a sok ezer embert a rája várakozó megpróbáltatásuktól.*" (Kiemelés – H. R.)

A téglagyárban:

„*És bizony ezek a bizakodások sok kishitű embert segítettek át a kezdet megpróbáltatásain és sokakat tartottak vissza az öngyilkosságtól. Mert bizony ilyen is akadt bőven. Az ékszerek mellett sokan csempésztek be mérget is, és az orvosok állandó permanenciában voltak és alig győzték a gyomormosásokat. Voltak azután olyanok is, akik csak nem akartak kétségbeesni.*" (Kiemelés – H. R.)

A deportáló vagonban:

„*Elkészültünk a legrosszabbra, elkészültünk rá, hogy Németországba visznek bennünket, ahonnan soha többé vissza nem jövünk. Aki a motozás dacára is tudott valamilyen mérget hozni magával, az mindjárt az első éjszaka bevette és bár útítársai látták mit cselekszik, meg sem akadályozhatták és meg sem menthették őket, mert sem orvos, sem gyógyszer nem volt a közelben, de még alkalmatlanság sem gyomormosásra. Ilyenek azonban nem sokan voltak, de mindenki irigyelte őket, mert sokkal kívánatosabbnak látszott a halál, mint a németországi deportálás. És ez igaz is volt, mint azt az idők folyamán alkalmunk volt megállapítani.*" (Kiemelés – H. R.)

Az öngyilkosság egy végtelen cselekedet. Ha az egyes esetekre fókuszálunk, világossá válik, hogy minden egyes öngyilkosság nagyon sok mindent jelenthet, jelezhet. Gyakran mégsem így gondolunk erre a jelen-

ségre, hanem mint egyértelmű jelre, ami kétségtelenül jelez egy bizonyos dolgot. Már önmagában az is figyelemreméltó, hogy az öngyilkosságokat legtöbbször valaminek a jeleként akarjuk értelmezni, ilyen módon szinte nyelvi, nyelvtani funkciót osztva rá. Azzal azonban, hogy jelként használjuk, megfosztjuk a jelenséget önnön bonyolultságától, s egyéni jellegétől is. Mi több, a reprezentáció részévé, illetve eszközévé tesszük, jellé, a magyarázat egy elemévé, ahelyett, hogy amennyire lehetséges, meghagyanánk a múlt valósága részének, vagyis vizsgálatunk tárgyának.

Különösen így van ez, amikor az öngyilkosságot – magát a cselekedetet, az elkövetési módokat, azt, hogy egyéni vagy csoportos öngyilkosságról van-e szó, s mindenekelőtt az elkövetett öngyilkosságok számát – szélsőséges történelmi-társadalmi helyzetekben vizsgáljuk, általában magának a helyzet szélsőségességének jeleként. Nagyszabású társadalmi traumák során előálló határhelyzetekben pedig még egyértelműbbnek tűnik, hogy mit jelentenek az öngyilkosságok: nyilván a határhelyzetre adott szélsőséges válaszok, azaz a határhelyzetet tudjuk jellemezni és jobban megérteni általa. Pontosan a nagyszabású történelmi-társadalmi határhelyzetek egyértelműsége fosztja meg az egyének által ezekben a helyzetekben elkövetett öngyilkosságokat egyéni jellegüktől, bonyolultságuktól, több dolgot is jelző természetüktől.

Úgy tűnik tehát, hogy az öngyilkosságok először is azt jelzik, sőt, tulajdonképpen számszerűsítik, hogy mennyire határhelyzet az, amiről szó van, vagyis mennyire kibírhatatlan, másodsorban pedig a szélsőséges helyzetek fajtáiról és specifikumairól szolgálhatnak információval. Az öngyilkosságok általában ilyen minőségekben szerepelnek sok egodokumentumban, de történelmi művekben is. Ez érthető, mert az öngyilkosság jelenségét kvantifikálhatósága és végletessége miatt az objektivitás érzése lengi körül. Sőt, nagyon sok esetben az öngyilkosságokról való beszámolók és ezek értelmezése részévé válik az egodokumentumok átfogó értelmezési keretének is, azaz kiemelt szerepük lesz a történelmi trauma, jelen esetben a holokauszt értelmezésére tett kísérletekben is.

Azért fontos az irodalmi memoárookra támaszkodni, például Kertész Imre, Eli Wiesel, Zsolt Béla, Ember Mária és Bárdos Pál memoárregényeire, valamint ezeknek az életművekben betöltött szerepére, mert az irodalmi igényű szövegek sokkal tudatosabban teremtik meg a jelölő, a jelölt és a tágabb értelmezési keret egymáshoz való viszonyait. Ezáltal könnyebb ezeket a folyamatokat és összefüggéseket észrevenni a nem művészi szövegekben is, amelyeket szintén jellemeznek.

A különböző témákat, motívumokat is tudatosabban kötik össze a memoárregények, mint a többi egodokumentum. Irodalmi eszközökkel mutatják meg például, hogy az öngyilkosság és a megőrülés egymással összefüggő témák, magyarázzák és erősítik egymás jelentését s a rájuk épülő értelmezéseket. Ezután jól látszik, hogy a nem művészi igényű egodokumentumok, például a különböző nagy tanúvallomásgyűjtő projektek által felvett tanúvallomások is élnek ezekkel a nyelvi-értelmező összekapcsolásokkal, hogy több információt tudjanak átadni egy nem egyszerűen leírható és elmagyarázható helyzetről.

A magyarországi gettók és bevagonírozó központok rettenetes világában, illetve a deportáló vagonokban elkövetett öngyilkosságokról szóló híradások vizsgálata megmutatja, hogy még ilyen szélsőséges helyzetben sem lehet az öngyilkosságokat egyszerű és egyértelmű jeleknek tekinteni. Hiszen ezekben a beszámolóknak rögtön kétféle alapértelmezés jelenik meg, rivalizál egymással: az egyik nyilvánvalóbban, a másik rejtettebben. A kétféle értelmezési keret elsősorban a magyarországi holokauszt sajátosságából adódik, de a DEGOB-jegyzőkönyvek jellemzői, főleg művészi memoárregényekkel együtt elemezve, teszik mindezt jól láthatóvá.

Az egyik értelmezési keret, hogy a helyzet kibírhatalanságának fokmérőjeként sorolják fel az öngyilkosságokat. Erre jó példa a 27-es számú DEGOB-jegyzőkönyv, amely az egyik jegyzőkönyvfeltevő tisztviselő, Weiss Margit saját jegyzőkönyve. A részlet, amelyet idézek, a gettó utolsó napjait jellemzi:

„A vizsgálat után teherautókra tettek bennünket, ahol cca. 60 ember volt összezsúfolva, és kivittek a komáromi várerődbe /igmándi erőd/. *Olyan szörnyű helyünk, mint abban az erődben, egész 1 évi deportálásunk alatt nem volt sehol.* Cca. 80-100.000 ember volt ide koncentrálva, egészen Budapestig volt ott a környék. Még az örültek házából is kiengedtek zsidókat, a kórházakból szintén és ezekkel is össze voltunk zsúfolva. Ebben az erődben az elhelyezkedés is borzasztó volt. Keskeny, sötét csigalépcsőkön lehetett csak lemenni azokba a földalatti kazamatákba, férgék között, a nedves földön feküdtünk úgyszólván egymás hegyén-hátán. Közös konyha volt, ahol kaptunk naponként egy kis levest. *Sokan öngyilkosságot is elkövettek, két névre emlékszem /Fried Miksa és Elbert Ignácnél, azt nem tudom, hogy ott haltak-e meg.* Vízhez jutni szinte lehetetlen volt, annyi volt az ember, aki azért sorba állott, úgyszintén csekély volt a W.C. lehetőség is. Mosakodni csendőri felügyelet mellett jártunk ki a Dunára, korán reggel. 4 napig szenvedtünk így abban az erődben, amikor megkezdték a vagonírozásukat.” (Kiemelés – H. R.)

Az egyik legjellemzőbb irodalmi példa pedig Ember Mária *Hajtűkanyar*ájában található. Itt először kiderül, hogy a főhős gyerek maga mit látott, majd ennek alátámasztására a szövegbe az író beékeli vitéz Ferenczy László csendőr alezredes 1944. június 29-én kelt napi jelentéséből a vonatkozó részletet: „A szolnoki gyűjtőtáborban özv. Neubert Lajosné zsidónőt szökés miatt a németek lelőtték. *Tíz, jórészt ismeretlen zsidó személy ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos kimenetelű volt.*”¹³ (Kiemelés – H. R.) Tehát a visszaemlékező azért, hogy a mű érzelmi és trauma-csomópontját jelentő bevagonírozási központot jellemezze, egy kétszeresen is az objektivitás érzését keltő módszerhez nyúl: számszerűsített nem természetes halálokat idéz fel, valamint az öngyilkosságokról szóló eredeti dokumentumot illeszt a szövegbe, a műből sütő engesztelhetetlen harag – az emlékező lényétől független – megindoklására.

A másik értelmezési keret a jövő, illetve a nem létező jövő tisztánlátásának jeleként láttatja az öngyilkosságokat. Ez az értelmezés fontos szerephez jut Zsolt Béla *Kilenc Kofferjében*, s meghatározza Elie Wiesel *Éjszakáját* is. S ez az az értelmezés, ami a Magyarországról deportált túlélőket azóta is kínzó kérdéskomplexumhoz kapcsolódik: Miért nem próbáltak elmenekülni vagy elrejtőzni a magyarországi zsidók tömegei? Mit tudtak az áldozatok? Mennyire voltak felkészülve a közeljövő tragikus eseményeire? Más szavakkal: mit tudtak 1944 tavaszán–nyarán a magyarországi zsidók a náci hatalom természetéről, a Harmadik Birodalom csapatai által megszállt országok zsidó közösségeinek sorsáról? Miért nem hittek, miért nem voltak képesek hinni a tanúknak? Miért nem bűjtették el legalább azokat a nőket és gyerekeket, akiknek rejtkehelyet vagy hamis papírokat ajánlottak? Az 1944-ben Magyarországról deportált zsidók visszaemlékezései tele vannak ezekkel a kínzó kérdésekkel, amiket a magyarországi holokauszt legfőbb jellemzői – későisége, gyorsasága és jólszervezettsége – vetnek fel, s amelyek újra és újra traumatizálják a túlélőket, akik pont a következmények súlyossága miatt maguk sem tudják eldönteni, hogy mit tudtak a holokauszt idején. Emiatt egodokumentumaikban a tudás és a nem tudás, az illúzió és az önbecsapás büntudattal terhes keveréke tükröződik.

Ehhez a magyarországi holokauszt túlélőit különösen érintő kérdéskörhöz kapcsolódik, hogy a felszabadulás után adott tanúvallomások idején a túlélők már ráláttak a holokauszt teljes folyamatára, már tudták, hogy mi történt velük, családjukkal, közösségükkel. Ez a tisztánlátás

---

¹³ Ember Mária: *Hajtűkanyar*. Budapest: Szépirodalmi, 1974. 19.

a Magyarországról Auschwitzba deportáltak számára az Auschwitzba érkezés után hamarosan elkerülhetetlenné vált. Ezért fontosak azokról az öngyilkosságokról szóló beszámolók, amelyeket a DEGOB-jegyzőkönyvekben találunk, s amelyeket még a teljes tisztánlátás körülményei előtt követtek el, de beszámolni már utána számolnak be róluk. Ez ugyanis egy ellentmondásos narratív helyzetet teremt: az öngyilkosságok rámutathatnak a holokauszt különböző stációinak borzalmaira, de lehet egy olyan értelmezés is, amely szerint az öngyilkosság egyfajta éles valóságát jelez.

A fentebb felvázolt két fő értelmezési keret markánsan jelenik meg a DEGOB-jegyzőkönyvekben. Az öngyilkosság témája egyértelműen kimondva, nem csak implikálva, 113 jegyzőkönyvben fordul elő a 3666 számozott jegyzőkönyv közül. (A számozott jegyzőkönyvek közül hiányzik 151 darab.)

A 113 jegyzőkönyv sokféle, vannak köztük egyénekkal és csoportokkal felvettek. Vannak olyanok, amelyek általában számolnak be öngyilkosságról, s olyanok is, amelyek név szerint említik az öngyilkosokat, de olyan is akad, amelyik saját öngyilkossági késztetéséről számol be, például a sárga csillag viselése miatti szégyen miatt. Van olyan is, amelyik saját öngyilkossági kísérletéről számol be: például a 197-es és a 3293-es.

Késztetésről van szó például az 1230-as jegyzőkönyvben: „Másnap megtanultam, mi az appell és azt is, hogy milyen borzalmas érzés, amikor egy embert vernek és nem lehet ellene semmit tenni. Az első pofonnál úgy éreztem, hogy ezt nem fogom kibírni és inkább öngyilkos leszek. A villanyárammal telített drótkerítés, amely a légert körülvette, nagyon csábító volt. Nap-nap után találtunk rajta megszenesedett holttesteket.”

A jegyzőkönyvekben az öngyilkosságok értelmezése két alapvető módon jelenik meg az alkotásban részt vevő három különböző alkotói szint miatt. 1) Sokszor elhangzik közvetlen magyarázat, helyzetértékelés, amit a tanú fűz az elmondottakhoz. Erre példa az 1954-es jegyzőkönyv, amelyet Pollák Franciska vett fel 1945. augusztus 29-én egy 1911-ben született vegyészsnővel:

„1944. 11. 09-én vittek el a házból a nyilasok az Óbudai Téglagyárba. Az ott töltött éjszaka volt számomra a deportálás legszörnyűbb élménye. A szárítóban zsúfoltak össze minket és a legkülönbözőbb rémhírekkel állandó pánik hangulatot keltettek. Hol azt híresztelték, hogy tűz ütött ki, hol légiriadóval ijesztgettek, persze egyik sem felelt meg a valóságnak. Állandóan lövöldöztek, hogy rémületben tartsanak minket. Az *általános*

kétségbeesésnek következménye volt, hogy rengetegen öngyilkosságot követtek el és még az éjszaka folyamán meghaltak.” (Kiemelés – H. R.)

Van úgy is, hogy az öngyilkosságot az általános leromlás egyik lépéseként jellemzi a tanú. Ez történik például a 18-as jegyzőkönyvben, amelyet Sós Vera vett fel egy hat nőből és egy férfiből álló csoporttal: „Ugyanaznap a Gestapo emberei a két főrabbit letartóztatták és elvitték őket. Dr. Huber Zsigmond orvos öngyilkos lett. A lelki bomlás kezdetét vette.”

Az átfogóbb, a két fő értelmezési kerethez tartozó értelmezés pedig aszerint jelenik meg, hogy az öngyilkosságokról szóló beszámolóra a jegyzőkönyv mely pontján kerül sor. A kérdőívben nem szerepel öngyilkosságokra szó szerint rákérdező kérdés, de a halálok és a halálokok felsorolását a deportáció minden fázisában firtatja. A kérdőív tehát így befolyásolja az értelmezést, az egyes fázisok jellemzése felé tolva azt.

Vannak jegyzőkönyvfelvevők, akik nagyon pontosan és részletesen végigkérdezik a gettóra, a bevagonírozási központra és a deportálásra vonatkozó kérdéseket. A jegyzőkönyvfelvevő azzal befolyásolja az értelmezést elsősorban, hogy mely kérdéseket teszi fel, melyik fázisokról akart információt gyűjteni. Továbbá azzal is, hogy milyen módon alakítja az interjú kérdés-felelet dinamikáját folyamatos narratívává.

Az öngyilkosság témája egyrészt azért különösen érdekes, mert már az egyértelmű jelként való értelmezéssel is nyelvi szintre lép. Az is fontos továbbá, hogy az öngyilkosság egy megkérdőjelezhetetlen végpontot jelent, s ezzel automatikusan kitüntetett helyre kerül az egodokumentumok narratív szerkezetében, ami pedig az egyik legalapvetőbb értelmezési eszközünk.

Az egodokumentumok elemzésén keresztül megállapíthatjuk tehát, hogy a történelmi-társadalmi háttérhelyzetekben elkövetett öngyilkosságokhoz nem érdemes csupán egyszerű, egyértelmű jelként viszonyulni, hanem az értelmezéskor meg kell próbálni hosszabban gondolni az öngyilkosságokra a történés részeként, mint szoktunk, s nem rögtön valaminek a jeleként értelmezni őket.